

UTISCI SA MUZEJSKO-ISTORIJSKE IZLOŽBE SAVEZA

Lepa je zamisao da se otrgne od zaborava tako bogata prošlost jugoslovenskog Jevrejstva. Nije mnogo sačuvano: krvava okupacija je sve skoro uništila. To su samo fragmenti sakupljeni s puno dobre volje i truda. Već na ulazu dobijate obaveštenje: izložba predstavlja samo izbor iz muzejskog i arhivskog materijala, koji se tek prikuplja. I od reči do reči: „Iako nije velika po obimu, ni potpuna, ni ujednačena, izložba ova nastoji da prikaže kontinuitet života Jevreja u jugoslovenskim zemljama kroz dva milenija, ona prikazuje njihovo učešće u borbama, u stvaranju i kulturnom životu sredine, u kojoj su živeli, donoseći isečke iz verske, socijalne, nacionalne, privredne i umetničke aktivnosti kroz dve hiljade godina, kao i dokumentaciju o gotovo potpunom istrebljenju jevrejske zajednice u periodu fašističke okupacije i učešću jugoslovenskih Jevreja u borbi protiv fašizma, u borbi za novu Jugoslaviju“. Materijal su prikupili: Pravno-istoriski otek Saveza, kome je stajao na čelu Hinko Gelb u Zagrebu i Muzejsko-istorijsko odeljenje Saveza, koje su vodili Dr. Zdenko Levntal i Dr. Andrija Gams, uz saradnju nekoliko drugova.

Kad uđete zadržaće vaš pogled dve stvari: s desne strane, maketa logora na Banjici, a s leve poznata propagandna slika „Jaar hakedošim“. Banjički logor, sa svojim velikim zgradama, okruženim visokim zidom, s pet stražarskih kula, sa kojih je nacistički stražar, kraj mitraljeza budno čuvao da neko od zatočenika ne promakne, — ležao je na maketi u čudnom kontrastu prema slici koja predstavlja spomenik u Izraelu žrtvama fašizma jadne Evrope. Komad sveće koja dogoreva, a okolo mlado i vitko drveće Šume mučenika, na koje se blago spuštaju zraci izraelskog sunca, da izraze neugasivu vitalnost našeg naroda da dalje živi i izgrađuje svoju jevrejsku otadžbinu.

Zanimljivo je da je muzej obuhvatio nešto i od antičkog perioda. Nekoliko zanimljivih ploča i stubova iz vremena prvih vekova naše ere, dobijeni od muzeja u Beogradu i Zagrebu, potiču iz iskopina u Stobima, kod Skoplja i iz Dalmacije. Ima i foto-dokumentacije o tim iskopinama sinagoge u Stobima. Svakako je interesantno

da su Jevreji imali potpuno romanizirana imena, kako se vidi iz nekih natpisa na stubovima sinagoge.

Drugi deo obuhvata period od kraja XVIII veka. To su niz sinagogalnih predmeta: megile, sifre-tora, zlatom vezeni pojasevi za tore, iz vremena XIII—XVII veka, različiti antički predmeti. Zatim slike nadgrobnih spomenika iz XIV i XV v. Splitska starodrevna sinagoga izložena je u detaljima, dok je u lepo pripremljenim albumima izloženo puno slika i dokumenata o životu Jevreja u Splitu, Zadru i naročito u dubrovačkoj republici, što predstavlja lep napor Hinka Gelba. Zanimljive su odluke vlade dubrovačke o podizanju geta iz 1540, razne sudske isprave iz XIV i XVII veka. Sve to pokazuje obilje materijala o istoriji Jevreja po drevnim arhivama jugoslovenskim, koji očekuje svog vrednog istražitelja i istoričara. Gelb je pokušao da prikaže samo fragmentarno pravni i faktički položaj Jevreja u primorskim gradovima i drubrovačkoj republici. U uvodu jednog albuma on veli: „Idejna zamisao ove zbirke slika i dokumenata je da prikaže boli i patnje koje Jevreje nisu mimoišle ni u Dubrovniku . . . Ali se mora priznati da je uvek među ne-Jevrejima bilo ljudi, koji su imali razumevanja za progornjene Jevreje i hrabrosti da ih zaštite od srednjevekovnog fanatizma.

Treći deo muzeja obuhvata vreme od kraja XVII veka do kraja II Svetskog rata. Tu je pre svega zastupljena Bosna, sa sefardskim nošnjama i raznim jevrejskim tipovima, koje ste još sretali na Baščarsiji i na Bjelavama pre dvadeset godina. Ovde već ulazite u vreme koje poznajete, s kim ste rasli, u kome ste se podizali i u kome ste patili u raznim okupacijama.

Zanimljiv je dokumenat o pozdravu koji je sefardska opština u Beogradu uputila „Njegovoj Svetlosti Mihajlu M. Obrenoviću, Knjazu srpskom, od srpskih Evreja, svojih vernih podanika, pevan na obalama Dunava, od strane dece zajedno sa starijim, na njihovom religioznom jeziku.“ Pesma je napisana na srpskom, s hebrejskim rečima, s jedne strane, a s druge na srpskom prevodu: „Kol dodi ine ze ba; besason usimha“

Omladinski pokret zauzima poseban odeljak. Nema mnogo edicija. Sačuvan je priručnik „Hašomer hacair“, nekoliko snažnih proglašenja iz vremena 1930 godine, dosta slika sa logorovanja, veida, mahane; puno poznatih i dragih likova, koji su nosili omladinski pokret. Puno mladih ljudi, koji su posle našli put ka partizanima i od kojih je znatan deo pao u borbi.

Vidimo poznate javne radnike, uspomene iz mirnih i nemirnih vremena, dokumentaciju o snažnoj jevrejskoj zajednici Jugoslavije, koju je Hitler uspeo najvećim delom da uništi. Proglas Saveza jevrejskih omladinskih udruženja iz 1930 „Omladini u odlučan čas“, je samo jedan dokaz o snazi cionističke omladine od nekada i njenom pravilnom stavu prema jevrejskom problemu. Isečak iz „Politike“ sa kongresa Pen-kluba u Dubrovniku, kad je Ernst Toler uz zgražavanje književnika celog sveta, izneo proročanski i vidovito početak

nacističkih zločina, koji će se iz lomača knjiga dići da zapali celu Evropu, — deluje doista impresivno. A „Deklaracija Saveza opština i Saveza rabina“ iz novembra 1940, kojom se protestuje protiv Uredaba ograničenja u životu i radu Jevreja jugoslovenskih potseća na mračne dane u Jugoslaviji. Zauzimajući svoj stav prema ovim Uredbama, Jevreji Jugoslavije pre svega odbijaju i svaku pomisao da ih ocene s gledišta u kome obimu će one pogoditi pojedince. Potpisani su svesni da je u pitanju dostojanstvo i čast svih Jevreja u Jugoslaviji i da je celokupno Jevrejstvo u našoj zemlji poniženo i uvređeno.“ Tvorci tih uredaba, političari pronacističkih vlada, izravnavali su teren za naciste, za Sajmište i Jasenovac i oni nose ogroman deo krvave odgovornosti za ono što je posle nastupilo.

Pogledao sam još poslednji otek muzeja Saveza jevrejskih opština: period fašističke okupacije i period narodno-oslobodilačke borbe. Taj otek je malen, nepotpun, i samo je neznatan deo sakupljen. Taj otek očekuje svoje skupljače: ne samo funkcionere Saveza i njegove časnike, nego celokupno jevrejsko građanstvo koje je preostalo; saradnike ne samo iz Jugoslavije, nego i iz Izraela i svih ostalih zemalja u svetu, u kojima ima jugoslovenskih Jevreja.

Iako malena, sala je puna bolnih momenata iz vremena pirovanja fašizma u Jugoslaviji. Ali je ona ispunjena i uspomenama na borbu iz doba partizanskog ratovanja. Već su izloženi prvi spiskovi Jevreja, boraca, koji su pali u narodno-oslobodilačkom ratu. Dugačka je lista negdašnjih članova „Hašomer hacaira“, koji su tako isto dali svoje živote za slobodu. „Hašomer hacair“ je shvatio da je šuma bila jedini izlaz za mlade Jevreje. Poznati šomer, Valter Koen, u punoj ratnoj opremi, sa šlemom, smeši se dobroćudno, stojeći negde na položaju. Slika narodnih heroja: Pavla Papa i Pavla Štajnera — Goranina, zatim Daniela Ozma i njegove sestre Hane, Dr. Bena Štajna i Pavla Verthajma izazivaju uspomene sa sletova i logorovanja jevrejske omladine. I nekoliko slika obešenih ilegalaca — Jevreja, iz Novog Sada i Subotice i Futoga. Lujo Davičo, za koga ste mislili da ne može da zgazi mrava, — bacio je bombu usred talijanskog oficirskog kasina u Nikšiću, — gleda vas svojim detinjaski srdačnim pogledom. Članovi šomerskog pokreta umeli su i hteli da povuku sve konsekvence svoga antifašističkog stava i svog jevrejskog revolta. Posmatrao sam sliku spomen-ploče na Vojno-medicinskoj akademiji: izbrojao sam preko 60 lekara i apotekara, koji su pali u borbi ili su ubijeni od neprijatelja. A na svakom spisku, na svakoj listi mrtvih i palih boraca stoji: i tako dalje. Spiskovi i liste su nepotpuni.

Na zidu, pred vama, impresivna slika: s desna velika petokraka zvezda u koju su utkane slike dva partizana, mladića i devojke, s puškom u ruci i sa izrazom oduševljenja na licu; s leva visi toliko poznati kaput zatočenika, robijaški kaput s belim prugama sa žutom krpom na desnom rukavu, uniforma koja je prekrilila porobljenu Evropu i koji su nosili milioni nevernih i nedužnih. A pod tim simbolom bola i ponosa, smrti i slave, leži dokumentacija o zločinima

nacista i njegovih satelita nad jugoslovenskim Jevrejima. Neko je u maju mesecu, u komunističkom listu „Kol haam“ u Tel Avivu, napisao članak, u kome je napao Jugoslaviju i zato, što nije sakupila ni objavila materijal o ratnim zločinima nad Jevrejima. A ovo je istina: u ovom muzejskom otketu ležali su tomovi sakupljenog materijala, objavljeni u rukopisu ili otštampani, koji se odnose na uništenje Jevreja Jugoslavije. Tu je materijal o zločinima nad Jevrejima, u Vojvodini, koji su sakupili članovi Pokrajinske komisije za utvrđivanje ratnih zločina, u Novom Sadu: Dr. Dohany, Dr. Kvitner, Dr. Kenig i Dr. Holender. Sveska sadrži 225 stranica. Zatim materijal o zločinima u Hrvatskoj u 225 stranica, sakupljen od Komisije u Zagrebu. Na ovom poslu su saradivali između ostalih: Dr. Milan Polak, Dr. Leo Singer, Dr. Rodanić, Boža Grinvald. Dr. Samuel Pinto, kao član Komisije za Bosnu, sakupio je ogromni rukopisni materijal na 667 stranica. Kraj njih je izveštaj Jugoslovenske državne komisije, koji je podnet Međunarodnom sudu u Nirnbergu, na 205 štampanih stranica, u kojem ima dosta materijala o Jevrejima. Materijal koji je sakupio Dr. Pavle Vinski, o progonima Jevreja okruga Osijeka, u 118 stranica, je takođe lep prilog. I najzad, veliko delo Saveza jevrejskih opština o zločinima nad Jevrejima u Jugoslaviji, izdato povodom otkrivanja spomenika palim žrtvama fašizma, na 245 strana.

Razume se, tu su i žute krpe sa oznakama „Židov“, „Jude“, „Jevrejin“, da nas potsete na jedno mračno doba. Mordo Konforte iz Sarajeva, otšampao je listu članova svoje porodice, koji su uništeni: 37 mrtvih. A na kraju liste, citat na hebrejskom: „Pogledaj i vidi da li postoji bol kakav je moj“. I još jedan trag logora u Novoj Gradiški: zgužvano pismo jevrejskog zatočenika, upućeno verovatno krišom, nekom od saradnika. Tužno je to pismo: Moj šogor Darko je sa mnom. Dr. Altarac se je intusigo. Kako vi živite? Stalno smo u strahu za vas. Kod nas glad, repa bez kruha. Slati što više kruha. Slati onima koji potvrđuju prijem. Tifus hara. Kod nas hara glad. Gaon je matado. Aqui matan cada noche.“ Ovo je samo jedno jedino zgužvano pismo jevrejskog zatočenika iz logora, a koji veli: „Ovde ubijaju svake noći.“

Izložene su foto-kopije i razni prepisi dokumenata sa nirnberškog suđenja, ukoliko se odnose na nas, jugoslovenske Jevreje. Redaju se uredbe i naredbe protiv Jevreja, objavljene u famoznom „Novom Vremenu“, hrvatskim listovima, proglasima NDH. Spiskovi streljanih Jevreja i komunista. Svuda streljanja, streljanja...

U jednom uglu vest beogradskog lista od pre kratkog vremena, da je nemački sud pustio na slobodu ratnog zločinca, Rademachera. A oko su izloženi dokumenti o krivici tog ratnog zločinca, koji je sad već negde u utočištu njegovih mnogobrojnih drugova: u Južnoj Americi. Nekad pravda služi na porugu celog kulturnog čovečanstva. Jedan dokumenat, foto-kopija zvaničnog nemačkog akta, sadrži

mirnu diskusiju o tome, kako će biti likvidirani 8.000 Jevreja Srbije, kao da je reč o nekoj trgovačkoj transakciji. Nemački poslanik u Beogradu, Benzler, imao je duhovitu ideju, da ovih 8.000 lica prebaci na jedno ostrvo na delti Dunava, negde blizu ušća u Crno more. Rademacher, koji je došao radi toga naročito u Beograd, ne deli to mišljenje iz principa: drugi nemački vojni zapovednici nisu toliko pričali, pa su već davno likvidirali mnogo veći broj Jevreja. To nije izmislila moja mašta, nego prenosim njegove reči. U stvari ovi visoki nemački generali tračili su vreme uzalud: nije ni bilo više 8.000 muškaraca u životu: 2.000 je već bilo ubijeno u raznim odmazdama, drugih 2.000 takođe. Ostalo je, veli Rademacher još svega 4.000 Jevreja, od kojih se mogu streljati 3.500", dok ostalih 500 treba da ostane u životu, jer će biti potrebni za održanje reda i čistoće u getu, koji se ima osnovati. Negde dalje nailazite: „Muškarci su krajem ove nedelje streljani i time je izveštaj gospodina Benzlera rešen“. Nemačka tačnost i ekspeditivnost izrazila se u punoj meri i u zločinu. Rademacher je imao još jednu sjajnu ideju da podigne, negde u „ciganskom kraju Beograda“, verovatno negde oko „Marinkove bare“ jevrejski geto za 2.000 žena, dece i preostalih staraca, — jer je logor kod „Topovskih šupa“ s muškarcima bio već potpuno likvidiran. Benzlerova ideja je propala, jer je ostrvo na delti bilo poplavljeno. Ali je duhoviti zlikovac Rademacher odustao od ovog predloga geta, jer se uplašio od zaraze i ostvario najzad na teritoriji jadne NDH, famozno „Sajmište“, za koje su satelitske ustaške vlasti dale odmah svoju blagonaklonu privolu. Ne može se reći da je put Rademachera u Beograd bio bez rezultata: Jevreji Srbije i Banata su istrebljeni u potpunosti i bez traga.

Mala i skromna izložba, koju pretstavlja ovaj otek muzeja, ostavlja duboki utisak. Iz tog odeljenja izlazite u spletu snažnih i suprotnih osećanja, koje izazivaju dokumenta o mučeništvu i dokazi o herojstvu naših ljudi. I zato smo zahvalni Savezu jevrejskih opština. Napor ovaj, koji zaslužuje puno priznanje, ne treba smatrati završenim. I drugovi u Savezu su saglasni u tome, da je ovo samo početak posla. Mora se nastaviti sa sakupljanjem materijala. Poglavlje iz vremena okupacije, kao i ono o učešću Jevreja u Narodno-oslobodilačkom ratu, traži saradnju naše najšire jevrejske javnosti. Svi smo dužni, specijalno mi u Izraelu, da pomognemo Savezu, da do kraja izvrši ovaj istorijski zadatak. To traži najzad i uspomena na naše mučenike i priznanje za naše borbe, one koji su pali i one koji su doživeli oslobođenja.